

महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ, नाशिक

पंचकर्म

लेखी परीक्षा- 90 गुण

लेखी अंतर्गत मुल्यांकन- 10 गुण

प्रात्यक्षिक+तोंडी परीक्षा- 44 गुण

प्रात्यक्षिक अंतर्गत मुल्यांकन- 06 गुण

व्याख्यान संख्या- 100

रुग्णालयीन प्रशिक्षण- 3 महिने

1. प्रस्तावना

- 1 पंचकर्म ओळख , पंचकर्म व शोधनाचे स्वास्थ्यरक्षणातील महत्व ,व्याधी प्रतिबंध तसेच चिकित्सेतील महत्त्व
- 2.त्रिविधकर्म -शोधनातील पूर्व प्रधान व पश्चात कर्म व त्याचे महत्व
3. शोधनार्ह व ऋतुनुसार शोधन
4. कोष्ठ-शाखा दोष गतिचे सामान्य सिद्धांत
5. सामान्य पंचकर्म परिहार्य विषय
- 6.पंचकर्म कक्ष विनिर्दीष्टे व आवश्यक उपकरणे
- 7.कोष्ठ व अग्नि परिक्षणाचे महत्त्व

2.स्नेहन

- 1.स्नेह व स्नेहन या शब्दाची निरुक्ती व व्याख्या
- 2.स्नेहयोनी- स्थावर आणि जांगम स्नेहद्रव्यांचे गुण तसेच कर्म
- 3 .घृत ,तैल,वसा व मज्जा यांचे सामान्य ज्ञान व महत्त्व, कार्मुकत्व,यमक,त्रिवृत व महास्नेह
- 4 . मेदो चयापचय क्रिया
5. अच्छ आणि प्रविचारणा स्नेह
- 6.स्नेहपाक आणि त्याचे पंचकर्मातील महत्त्व

7. स्नेहनाचे प्रकार

1. बाह्य

2. अभ्यंतर

1. बाह्यस्नेहन- विधी ,अर्ह,अनर्हता प्रकार मर्दन उन्मर्दन पादाघात ,संवाहन. कर्णपुरण, अक्षितर्पण, लेप आणि तलम

मूर्ध्नि तैल- शिरोअभ्यंग,शिरोसेक,शिरोधारा,शिरोबस्ती, शिरोपिचु

2. अभ्यंतरस्नेहन- 3 प्रकारचे अभ्यंतर स्नेहन —शोधनार्थ , शमनार्थ, बृहणार्थ

स्नेहन- अर्ह,अनर्हता

शोधनार्थ स्नेहन

- 1.दिपन ,पाचनविधी आणि महत्व-रुक्षण ,शोधनार्थ स्नेहन, रुक्षण द्रव्य गुणधर्म, सम्यक रुक्षण लक्षणे

2. स्नेहनाकरीता अग्नि कोष्ठाचे महत्व

- 3.विविध मात्रेची अर्हता ,शोधनार्थ स्नेहनमात्रा योजना, -हसीयसी,-हस्व,मध्यम,उत्तम, आरोहणमात्रा

4. शोधनार्थ स्नेहन विधी

- 5.स्नेहासाठी अनुपान

- 6.जीर्ण व जीर्यमान लक्षणे

- 7.सम्यकयोग, अयोग, अतियोग व स्नेहव्यापदाची आयुर्वेदीय व आधुनिक पद्धतीने चिकित्सा

8. स्नेहकाळी आहार व पथ्यपालन

सद्योस्नेह- सेवनाची पद्धत, मात्रा, उपयोगिता

शमनार्थस्नेह- सेवनाची पद्धत, मात्रा, उपयोगिता

बृहणार्थस्नेह- सेवनाची पद्धत, मात्रा, उपयोगिता

अवपिडकस्नेह- सेवनाची पद्धत, मात्रा, उपयोगिता

9.स्नेहनाची कार्मुकता

10.विशेष पद्धती- तक्रधारा, उद्वर्तन, पुटपाक, आशचोतन , अंजन , गंडुष , कवल, धुमपान, उत्सादन, उदघर्षण, तलपोटीचिल

3.स्वेदन-

- 1.स्वेदनाची निरुक्ति व व्याख्या
- 2 स्वेदनाचे विविध प्रकार
3. स्वेदन द्रव्य, स्वेद द्रव्यांचे गुण,स्वेदोपयोगी द्रव्य
4. स्वेदन- अर्ह , अनर्ह
- 5.दशविध निराग्नी स्वेद
6. 13 पद्धतीचे स्वेदन प्रकार व चतुर्विधस्वेद
7. स्वेदनाचे सखोल ज्ञान व पद्धती-

पद्धती- संकर/पिंडस्वेद- रुक्ष आणि स्निग्ध स्वेद, पत्रपिंडस्वेद जम्बीर, पिंडस्वेद वालुकापोटली स्वेद, चूर्णपिंडस्वेद,कुक्कुटाण्डस्वेद, षष्टिशाली पिंडस्वेद, नाडीस्वेद, बाष्पस्वेद, क्षीरधूम. क्षीर सेक, क्वाथसेक, अवगाहसेक,धान्याम्लधारा, परिशेक स्वेद, उपनाह स्वेद कटीवस्ती पिङ्गिचील,अन्यलेपन

8. स्थानिकबस्ती- जानुबस्ती, ग्रीवाबस्ती, उरोबस्ती, कटीबस्ती
9. साग्नि स्वेदनाच्या वेळी बाळगण्याची सावधानता व काळजी घेण्याची पद्धत
- 10.स्वेदनाची सम्यक-अयोग-अतियोग लक्षणे
11. स्वेदन व्यापदाची आयुर्वेदीय व आधुनिक पद्धतीने चिकित्सा
- 12.स्वेदनार्थ आहार व पथ्यपालन
- 13.परिहार विषय
- 14.स्वेदन कार्मुकता
15. वर्तमान स्वेदन तंत्रे - सोनाबाथ,स्टीमबाथ बदल सामान्य ज्ञान

3.वमनकर्म

1. वमनकर्म_+निरुक्ती, व्याख्या ,महत्व
2. रोगी व निरोगी अवस्थेत वमनकर्माची उपयोगिता
- 3 वमन अर्ह,अनर्हता
4. कोष्ठ व अग्निज्ञान
- 5.वामक आणि वमनोपग द्रव्यांचे सामान्य ज्ञान, गुण, कार्य, बनविण्याची पद्धत, साठवण विशेषत मदनफळ, कुटज, निम, यष्टीमधु, वचा
6. वमन पूर्वकर्म- दीपन पाचन, अभ्यंतर स्नेहपान आणि आहार
- 7.विश्रांती दिन- अभ्यंग, स्वेदन, कफवर्धक आहार
- 8.वमनाच्या दिवशी प्रातः रुग्ण तयारी
- 9.वामक योग , अनुपान, औषधमात्रा, निश्चितीकरण औषधसेवन पद्धत
10. वमनोपग द्रव्यांचे सेवन-दुध,उसाचा रस, यष्टीमधु फांट
- 11.कर्म सुरु असतांना दोषगती दर्शविणारे लक्षण
12. कर्म सुरु असतांना करावयाची व्यवस्था आणि निरीक्षणे
13. वमनकर्म सम्यक योग अतियोग लक्षणे
- 14 वमन पश्चातकर्म
- 15.शुद्धिप्रकार-हीन ,मध्यम,उत्तम
- 16.पेयादी संसर्जनक्रम आणि तर्पणादी क्रम
17. वमनो उपद्रव आणि व्यवस्था- आयुर्वेद आणि आधुनिकतेनुसार चिकित्सा
- 18.परिहार विषय
- 19.वमनकार्मुकता

4. विरेचनकर्म

1. विरेचनाची निरुक्ती, व्याख्या ,महत्व

- 2.रोगी व निरोगी अवस्थेत विरेचनकर्माचीउपयोगिता
- 3 विरेचन अर्हता, अनर्हता
- 4.कोष्ठ व अग्निज्ञान
- 5.विरेचक आणि विरेचनोपग द्रव्यांचे सामान्यगुण वर्गीकरण
- 6.एकल आणि मिश्रकविरेचन औषधींचे सामान्य ज्ञान, गुण, कार्य, बनविण्याची पद्धत, साठवण विशेषतः त्रिवृत, आरग्वध, एरण्ड ,कुटकी,जयपाल
7. विरेचनाचे पूर्वकर्म दीपनपाचन, आभ्यंतर स्नेहपान आणि आहार
- 8.विश्रांतीकाळ- 3 दिवस अभ्यंग, स्वेदन आणि आहार
9. विरेचन दिवशी प्रातरुग्ण तयारी
- 10.विरेचन कल्प बनविणे, अनुपान, औषधमात्रा, औषधसेवन पद्धत
- 11.विरेचनकर्म पद्धती सुरु असतांना करावयाची व्यवस्था आणि निरीक्षणे
12. विरेचन सम्यक योग, अयोग आणि अतियोग लक्षणे
13. विरेचन
- 14 पश्चात कर्म व्यवस्था
15. विविध शुद्धिप्रकार- हीन ,मध्यम,उत्तम
- 16.पेयादी संसर्जन क्रम आणि तर्पणादी क्रम
17. उपद्रव आणि व्यवस्था- आयुर्वेद आणि आधुनिक शास्त्रानुसार
18. परिहार्य विषय
19. विरेचन कार्मुकता

5.बस्तिकर्म

1. बस्ती चिकित्सा निरुक्ती, व्याख्या बस्ती, अर्धचिकित्सा महत्व
2. रोगी व निरोगी अवस्थेत बस्तिकर्माची उपयोगिता

3 बस्तियंत्र- पुटक आणि नेत्र, पारंपारीक बस्तियंत्र आणि त्यांचे दोष यांचा सखोल अभ्यास, पर्यायी बस्ती यंत्र ज्ञान-एनिमाकॅन , सिरीज, सुधारीत प्लास्टीक रबर बॅग, सुधारीत रबर बॅग

4.बस्तियंत्रे वर्गीकरण

5 कर्म, काल, योग बस्ति यांची उपयोगितेनुसार प्रयोगविधी

6 निरुह बस्ति— निरुह बस्तिची निरुक्ति, समानार्थी शब्द, व्याख्या, वर्गीकरण, उपवर्गीकरण, अर्हता व अनर्हता

अ. निरुह बस्तिची वयानुसार मात्रा

ब. निरुह बस्ति बनवण्याची पध्दत आणि द्रव्ये

क. आहार

ड. बस्ति देण्याची पध्दत निरुह बस्ती विधी

ई. प्रत्यागमन काल, बस्ति पश्चात कर्म विधी

ख. निरुह बस्ति – सम्यक/ योग, अयोग, आणि अतियोग

ग. निरुह बस्तिचे व्यापद व व्यापदांची आयुर्वेदानुसार तसेच आधुनिक शास्त्रानुसार चिकित्सा.

छ. परिहार्य विषय आणि काल

7. अनुवासन बस्ति— अनुवासन बस्तिची निरुक्ति, समानार्थी शब्द, व्याख्या, वर्गीकरण आणि उपवर्गीकरण, अर्हता व अनर्हता.

अ. अनुवासन बस्तिची वयानुसार मात्रा

ब. अनुवासन बस्ति बनवण्याची पध्दत आणि द्रव्ये

क. आहार

ड. अनुवासन बस्ति देण्याची पध्दत

ई. अनुवासन प्रत्यागमन काल, बस्ति पश्चात कर्म विधी

ख. अनुवासन बस्ति – सम्यक/ योग, अयोग, आणि अतियोग

ग. अनुवासन बस्तिचे व्यापद व व्यापदांची आयुर्वेदानुसार तसेच आधुनिक शास्त्रानुसार चिकित्सा.

ह. परिहार्य विषय आणि काल

8. बस्ति कार्मुकता

9. बस्तिचे प्रकार—

माधुतैलिक बस्ति, एरंडमूलादी बस्ति, यापना बस्ति, पिच्छा बस्ति, क्षीरबस्ति, क्षारबस्ति, वैतरण बस्ति, पंचप्रासृतिक बस्ति, लेखन बस्ति, कृमिघ्न बस्ति, तिक्तक्षीरबस्ति, अर्धमात्रिका बस्ति

10. उत्तरबस्ति— व्याख्या, अर्ह व अनर्ह, पारंपारीक बस्ति यंत्रा व त्यांचे दोष यांचे सविस्तर ज्ञान, वैकल्पिक बस्तियंत्राचे ज्ञान

अ. रुग्ण सिध्दता

ब. उत्तर बस्ति देण्याची व्यवस्था

क. औषधसिध्दता आणि मात्रा

ड. स्त्री आणि पुरुष या दोघांमध्ये उत्तरबस्ति देण्याची पध्दत

ई. निरिक्षण

ख. व्यापद व व्यापदांची चिकित्सा.

7. नस्य

१ नस्य कर्माची निरफक्ति, व्याख्या आणि महत्व

२ प्रकार व उपप्रकार

३ नस्य कर्मातील सामान्य द्रव्य, शिरोविरेचन गण, शिरोविरेचनोपग द्रव्यांचे ज्ञान

४ नस्य अर्ह व अनर्ह

५ नस्य प्रयोगकाल

६ विविध प्रकारच्या नस्यकर्माची मात्रानिश्चिती

७ नस्य कर्मपुर्व व पश्चात आहार व विहार

८ मर्श, प्रतिमर्श, अवपीडक, धूमपान, धूमनस्य प्रयोगविधी.

९ नस्य सम्यकयोग लक्षणे

10) नस्य व्यापद व त्याचे व्यवस्थापन

11) परिहार विषय

12) नस्य कार्मुकता

8) रक्तमोक्षण

1) व्याख्या, महत्व आणि रक्तमोक्षणाचे प्रकार

2) सामान्य नियम आणि रक्तमोक्षणाचे नियम

3) रक्तमोक्षण वर्गीकरण

4) रक्तमोक्षण अर्ह व अनर्ह

5)जलौकावचारण - विविध प्रकारच्या जलौकाची माहिती, जलौकावचारण अर्हता व अनर्हता, जलौकाविविध प्रकार, जलौकावचारण विधी, सम्यक, लक्षण, जलौकावचारणाचे व्यापद व त्याचे आयुर्वेद व आधुनिक चिकित्सेद्वारे व्यवस्थापन.

6)प्रच्छान –प्रच्छान अर्ह व अनर्ह, प्रच्छान करण्याची विधी, सामान्य लक्षण, प्रच्छानाचे व्यापद व आयुर्वेद आणि आधुनिक चिकित्सेद्वारे व्यवस्थापन.

7)सिरावेध -सिरावेध अर्ह व अनर्ह, सिरावेध करण्याची विधी, सामान्य लक्षण, सिरावेधाचे व्यापद व त्याचे आयुर्वेद व आधुनिक चिकित्सेद्वारे व्यवस्थापन.

8) Water and electrolyte Imbalance, shock, bleeding per rectal, haematemesis, epistaxis etc. उपद्रवाचा अत्यावश्यक व अत्यातीक व्यवस्थापनाची माहिती.

9)फिजीओथेरपी

1) फिजीओथेरपीची व्याख्या, उपयोग व महत्त्व

2) static exercise, Infrared, Short wave diathermy,

Electromagnetic therapy, Wax bath therapy, Ultrasonic therapy etc. चे मुलभूत ज्ञान d माहिती

प्रात्यक्षिक /वैद्यकीय प्रशिक्षण

-एकूण तीन महिने कालावधीसाठी नेमणूक

-बाह्यरुग्णविभाग (एक महिना), बाह्यरुग्णांचे निरीक्षण, रुग्ण निवडणे आणि बाह्यरुग्ण पंचकर्म चिकित्सा विधी.

-आंतररुग्ण विभाग (पंचकर्म) आणि पंचकर्म विभागातील विविध कर्मांचे निरीक्षण पंचकर्म विशेषज्ञाच्या निरीक्षणाखाली कर्मांमध्ये सहभाग.

-रुग्णालयातील नेमणुकीमध्ये प्रत्येक विद्यार्थ्याने 15 दीर्घ रुग्ण परीक्षापत्र आणि 10लघुरुग्णपरीक्षापत्र सूचित केलेल्या नमुन्यामध्ये अभ्यासने आणि लिहिणे आवश्यक आहे.

-दीर्घरुग्णपरीक्षापत्रक- कमीत कमी 1वमन, 1 विरेचन, 1 निरुह आणि अनुवासन, 1 नस्य, 1रक्तमोक्षण.

-लघुरुग्णपरिक्षापत्रक -कमीत कमी 1पिंडस्वेद, शिरोधारा, अभ्यंग, नेत्रतर्पण, बाह्यबस्ती, नाडीस्वेद इत्यादी.

संदर्भग्रंथ

1. चरकसंहिता-आयुर्वेददिपिका चक्रपाण्डित व जल्प कल्पतरु टीका गंगाधर
2. सुश्रुतसंहिता-निबंधसंग्रहटीका डल्हण व न्याय चंद्रिका पत्रिका - गयदास
3. अष्टांगहृदयसंहिता-सर्वांगसुंदर आयुर्वेदरसायन टीका
4. अष्टांगसंग्रह-शशिलेखाटीका
5. आयुर्वेदियपंचकर्मचिकित्सा- वैद्यमुकुंदि लाल द्विवेदी.
6. पंचकर्मविज्ञान- वै.हरीदास कस्तुरे
7. ईल्युस्ट्रेटेडपंचकर्म -डॉ.जी श्रीनिवास आचार्य.
8. क्लिनिकल पंचकर्म - वै.पी. यादव्या
9. प्रायोगिक पंचकर्म -वै.पी. यादव्या
10. विविधव्याधीयो मे पंचकर्म- वै.पी.यादव्या
11. द पंचकर्म ट्रिटमेंट ऑफ आयुर्वेद विथ केरला स्पेशलिस्ट-डॉ.ट.त.देवरान
12. पंचकर्मथेरेपी -डॉ.ह.सिंह
13. आयुर्वेद- प्रिन्सिपल्स अँड पंचकर्म प्रॅक्टीस- डॉ मनदीप व प्रो गुरुदीप सिंग
14. प्रिन्सिपल्स अँड प्रॅक्टीसऑफबस्ती -डॉ.वासुदेवन अँड डॉ. ल. महादेवन.
15. पंचकर्म संग्रह वैद्य मनोज शामकुवर
16. ईसेन्शियल ऑफ पंचकर्म थेरेपी-वै.पुलककांतिकर
17. प्रिन्सिपल्स अँड प्रॅक्टीस ऑफ पंचकर्म-वै. वसंतपाटील.
18. हॅरिसन्सप्रीन्सीपलऑफईन्टरनलमेडिसीन
19. गायटनफिजियोलॉजी

सत्रानुसार अभ्यासक्रमाचे विभाजन

क्रम	सत्र	मुद्दा क्र.
1	प्रथम।	1, 2
2	द्वितीय।	3,4,5
3	तृतीय	6,7,8,9

प्रात्यक्षिक/चिकित्सालीयपरीक्षण

- रुग्णपरीक्षपत्रवाटप-२५
 - दीर्घ रुग्ण परिक्षा पत्रक - १५
 - लघु रुग्ण परिक्षा पत्रक-10
1. 15 दीर्घ रुग्ण पत्रक पैकी खालील प्रमाणे विभागणी काटेकोरपणे पाळावी
A स्नेहन 1 B स्वेदन 1 C वमन 3
D विरेचन 3 E बस्ति 3 F नस्य 2
G रक्तमोक्षण 2
 2. 10 लघुरुग्णपत्रक पैकी खालीलप्रमाणे विभागणी काटेकोरपणे पाळावी
A शिरोधारा 2 B जानुबस्ति 2 C. कटिबस्ति 2
D. अभ्यंग 2 E उद्वर्तन 2

प्रात्यक्षिक परीक्षा (विद्यापीठाकडून घेण्यात यावी)

- 1) दीर्घरुग्णपत्रक (कर्मरुग्णपत्रक) 20 गुण
- 2) सामान्य मौखिक परीक्षा। 15 गुण
- 3) प्रात्याक्षिक पुस्तिका। 9 गुण

लेखी परीक्षा (विद्यापीठ कडून घेण्यात यावी)

९० गुणांचे एक लेखी परीक्षा पत्रक असेल. परीक्षकांनी प्रश्नपत्रिका अशा प्रकारे काढण्यात यावी की ज्या मध्ये अभ्यासक्रमाचे सर्व मुद्दे समाविष्ट केले जातील. अभ्यासक्रमातील एका मुद्द्यावर अधिकतम ५ लघुतरी प्रश्न प्रश्न पत्रिके मध्येकाढावे.

१ विभाग- ब (लघुतरीप्रश्न) ४५ गुण

१. ६ लघुतरीप्रश्न प्रत्येकी ३ गुणांचे आणि त्यापैकी विद्यार्थ्यांने ५ प्रश्नसोडवणे आवश्यक .
२. ७ लघुतरीप्रश्न प्रत्येकी ५ गुणांचे, आणि त्यापैकी विद्यार्थ्यांने ६ प्रश्नसोडवणे आवश्यक .

२ विभाग क. (दीर्घोत्तरी प्रश्न) ४५ गुण

दीर्घोत्तरी प्रश्न प्रत्येकी १५ गुणांचे ४ प्रश्न काढावे आणि त्यापैकी विद्यार्थ्यांने ३ प्रश्न सोडवणे आवश्यक .

पंचकर्मविभाग

स्नेहनकर्म (आभ्यंतर)

क्र. बाह्यरुग्णक्र. आंतररुग्णक्र. दि.

नाव-

पत्ता-

कक्षक्र.

खाटक्र.

रोगनिदानप्रकृति

1. स्नेहनप्रकार	1. शोधन	2. शमन	3. बृहण
2. स्नेहनाम			
3. स्नेहमात्रा			
4. काल			

व्याधि लक्षण

रुग्णइतिहास

सामान्यपरीक्षण-

नाडी मल मूत्र जिह्वा शब्द स्पर्श दृक आकृति रक्तभार

व्याधिव्यवच्छेदकनिदान

व्याधिविनिश्चय

स्नेहपानपूर्वपरीक्षण

स्नेहनविधी

काल

स्नेहनकर्म

स्नेहपानतालिका

दिनांक			
स्नेहमात्रा			
दिनक्रमनिका			
वातानुलोम्यं			
वर्चः असंहत्व			
मृदुत्वशरीरस्य			
त्वकस्निग्धत्वम			
ग्लानि			
अंगलाघवं			
अधस्तादस्नेहदर्शन			
स्नेहोद्वेग			
विमलेन्द्रियता			
क्लम			
दीप्ताग्नि			
स्नेहापाचनकाल			
अन्यलक्षण			
चिकित्सा			

स्नेहनसम्यकयोग	असम्यकयोग	अतियोग
जीर्यमाण- शिरोरुजा	ग्रथितपुरीषम	पाण्डुता
लालास्त्राव	गात्ररुक्षता	गौरव
साद	वायुप्रतिलोमता	जाड्यता
अरति	रुक्षपुरीष	पुरीषअपक्वता
भ्रम		उत्कलेश
मूर्च्छा		
क्लम		
जीर्ण- शिरोरुजाशमन		
लाघवत्व		
वातानुलोमन		
क्षुधा		
तृष्णा		
उद्गारशुद्धि		
चिकित्सा		

--	--	--

स्नेहपानकाली पथ्य आहार

स्नेहपान काली पथ्य विहार

अपथ्य

विध्यार्थी स्वाक्षरी

शिक्षक स्वाक्षरी

स्वेदनकर्म

अनुक्र. बाह्यरुग्णक्र. आंतरुग्णक्र. दिनांक

नाव- वेळ-

पत्ता-

कक्षक्र. खाटक्र. निदान- प्रकृती-

स्वेदनप्रकार-

काल-

व्याधीलक्षण-

रुग्णइतिहास-

रोग-

व्याधीव्यवच्छेदकनिदान-

व्याधीविनिश्चय-

स्वेदन पूर्वपरीक्षण-

स्वेदन विधी-

वेळ/काळ-

स्वेदनकर्म

सम्यकस्विन्न	अस्विन्न	अतिस्विन्न
--------------	----------	------------

1. शीतव्युपरम	शैत्य अनुपलब्धता 1. शैत्य	1. पित्त प्रकोप 2. मुच्छा
2. शूलोव्युपरम	2. स्वेद स्तंभ 3. शुलोपरम	शरीरसदनम
3. स्तंभ निग्रह	4. गौरवता 5. अमार्दवता	दाह
4. गौरवनिग्रह 5. मार्दव, 6. स्वेद प्रादुर्भाव	स्वेद अप्रादुर्भाव	दौर्बल्य
	चिकित्सा	चिकित्सा

स्वेदनोत्तर परीक्षण

	पूर्व	मध्यम	पश्चात्
1. नाडी			
2. रक्तभार			
3. श्वसन			
4. तापमान			
5. स्वेदनप्रकार			
6. अन्यलक्षण			
7. स्वेदनकाल			
8. भ्रम			

पथ्य

अपथ्य

विध्यार्थीसही

शिक्षकांची सही

वमन कर्म

अनु. क्र. बा. रू. क्र. आंतररूग्ण क्र. दि .

वेळ

नाव

पत्ता

विभाग क्र. खाट क्र. निदान प्रकृती

पुर्वकर्म

1. आभ्यंतर स्नेहपान
2. काल
3. सम्यक स्निग्ध लक्षणे
4. स्नेहपानादरम्यान आहारयोजना
व्याधी लक्षणेकालावधी

1.

2.

3.

4.

रुग्ण इतिहास

रोग इतिहास

शस्त्रकर्म इतिहास

प्रयोगशालीय परिक्षण

सामान्य परिक्षण

1. नाडी

6.स्पर्श

2. मल

7.दृक

3.मूत्र

8.आकृती

4.जिव्हा

9.रक्तभार

5.शब्द

10.श्वसन

स्त्रोतस परिक्षण

1. प्राणवह
2. अन्नवह
3. उदकवह
4. रसवह
5. रक्तवह
6. मांसवह
7. मेदोवह
8. अस्थिवह
9. मज्जावह
10. शुक्रवह
11. मूत्रवह
12. पुरीषवह
13. स्वेदवह

प्रकृती परीक्षण

प्रकृती लक्षण	रूप	वर्ण	अग्नि	आहार	चेष्टा	निद्रा	वाणी
वात प्रकृती							
पित्त प्रकृती							
कफ प्रकृती							

दशविध परिक्षा

1. प्रकृती	6. सात्म्य
2. विकृती	7. सत्व
3. सार	8. आहारशक्ती
4. संहनन	9. व्यायामशक्ती
5. प्रमाण	10. वय

व्याधी व्यवच्छेदक निदान

व्याधी विनिश्चय

प्रधान कर्म

1. आकंठ पान द्रव्य
2. वामक योग
3. अनुपान
4. वमन विधी

वमन पूर्व नाडी श्वसन रक्तभार

वेग

गति

दोष

स्पर्श

वमन वेग	काल	नाडी	श्वसन	वेग स्वरूप	मान	इतर

वमनोत्तर परीक्षण। वैगिकि मानिकी

आन्तिकी लैंगिकी

सामान्य परीक्षण-

नाडी। श्वसनरक्त भार

सामान्य वान्त लक्षण	अयोग लक्षण	अतियोग लक्षण
1 कफ स्त्राव	1 अरोचक	1 फेनिल वमन
2 कण्ठ शुद्धि	2 कोठ उत्पत्ति	2 तृष्णा
3 स्वस्थ	3 लोम हर्ष	3 मोह
4 मनप्रसाद	4 प्रलाप	4 दाह
5 शिरशुद्धि	5 गौरव	5 रक्तचन्द्रिका
6 अरुचीनाश	6 आलस्य	6 मूर्च्छा
7 स्वर शुद्धि	7 प्रसेक	7 कण्ठशूल
8 इन्द्रिय प्रसाद	8 ज्वर	8 हृद पीडा
9 लघुत्व	9 प्रतिश्याय	
10 पार्श्व शुद्धि	10 मुत्रावरोध	
11 हृद शुद्धि		
12 कोष्ठ तनुत्व		
	चिकित्सा	चिकित्सा

कफ प्रसेक कालपूर्व औषध प्रवृत्ति -

कफ प्रवृत्ति कालपित्त प्रवृत्ति काल -

संसर्जन क्रम -

1. पथ्य -
2. अपथ्य -

विद्यार्थी सही।

प्राध्यापक सही

बस्ति कर्म

अ. क्र. बाह्य रुग्ण क्र आन्तर रुग्ण क्रदि.

नाव वेळ -

पत्ता

कक्ष क्र खाट क्र निदानं - प्रकृति -

बस्ति : प्रकार- मात्राबस्ति/ निरुहबस्ति/ स्नेहबस्ति

बस्ति द्रव्य

बस्ति पूर्व आहार

बस्ति पूर्व परीक्षण नाडी - वेग- श्वसनरक्तभार

गती

स्पर्श

दोष

व्याधि लक्षण

कालावधी

1

2

3

4

रुग्ण इतिहास-

रोगइतिहास-

शस्त्रकर्म इतिहास-

प्रयोगशालीय परीक्षण-

सामान्य परीक्षण-

व्याधि व्यवच्छेदक निदान-

व्याधि विनिश्चय-

बस्ति विधि-

1. अभ्यंग
2. स्वेदन
3. बस्ति द्रव्य निर्माण विधि
4. बस्ति कर्म
5. बस्तिदान कालः
6. बस्ति निर्गमन काल

सम्यकबस्तिलक्षण	अयोगलक्षण	अतियोगलक्षण
-----------------	-----------	-------------

प्रसृष्टवितकता	वातमुत्रशकृद्ग्रह	दौर्बल्य
प्रसृष्टमूत्रता	दाह	कंप
प्रसृष्टवातता	नाभीबस्तिरूजा	तमःप्रवेश
	कण्डू	अंगमर्द
	गुदश्वयथु	
	हल्लेप	
	चिकित्सा	चिकित्सा

बस्ति-अन्य व्यापद- क्लम- आध्मान-

हृत्प्राप्ति- ऊर्ध्व प्राप्ति- शिरोअर्ति-

क्र.	दिवस	बस्ति प्रकार	मात्रा	अयोग	अतियोग	सम्यक योग	चिकित्सा

बस्ति पश्चात कर्म-

1. पथ्य

2. अपथ्य

विद्यार्थी सही-

प्राध्यापक सही-

नस्य कर्म

CR No. बाह्यरुग्ण क्रमांक. आंतर रुग्ण क्रमांक. दिनांक

नाव वेळ

पत्ता

कक्ष क्रमांक. खाटक्र. निदान. प्रकृति

नस्य कर्म-

नस्य द्रव्य काल प्रमाण नस्य प्रकार

नस्य पूर्व कर्म

व्याधी लक्षण कालावधी

१

२

३

रूग्ण इतिहास

रोग इतिहास

शस्त्र कर्म इतिहास

परीक्षणे

सामान्य परीक्षण

व्याधि व्यवच्छेदक निदान

व्याधि विनिश्चय

नस्य पूर्व परीक्षण –नाडी

नस्य विधि

१ अभ्यंग

२ स्वेदन

३ नस्य

४ कर्म काल

५ धारण काल क्र

नस्य सामान्य लक्षण	अयोग लक्षण	अतियोग लक्षण
1.सुखोश्वास	1.अक्षि स्तब्धता	1.कण्डू
2.स्वप्नबोध	2.नासास्य शोष	2.प्रसेक
3.आक्षिपाटव	3.कण्डू	3.पीनस
4.अक्षि लघुता	4.मूर्ध शून्यता	4.उत्क्लेश

निर्हरित रक्त परीक्षण-

चिकित्सा

अन्य लक्षण -

पथ्य -

अपथ्य -

विध्यार्थी स्वाक्षरी

शिक्षक स्वाक्षरी

लघु रुग्ण पत्रक

शिरोधारापत्रक

अनुक्रमांक बाह्यरुग्ण क्रमांक आंतरुग्ण दिनांक

नाव

पत्ता

कक्ष निदान प्रकृती

१ वर्तमान लक्षणे

२ द्रव

३ काल/ऋतु

४ पुर्वकर्म

५ प्रधानकर्म

शिरोधारा पूर्व

शिरोधारा पश्चात

दिवस	नाडी	श्वसन	रक्तभार	नाडी	श्वसन	रक्तभार
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						

1. पश्चात् कर्म
2. सम्यक लक्षणे
3. पथ्य
4. अपथ्य

विद्यार्थी स्वाक्षरी

शिक्षक स्वाक्षरी

लघु रुग्ण पत्रक

उदवर्तन

अनुक्रमांक नांव पत्ता	बाह्यरुग्ण क्रमांक	आंत रुग्ण	दिनांक
केस क्रमांक उदवर्तन द्रव्य प्रकार कला	शैयया क्रमांक	व्याधिविनिश्चय	प्रकृति
	सर्वांग/एकांग		

1) व्याधी लक्षण

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

2) रुग्ण इतिहास

3) परिक्षणे

4) व्याधी व्यवच्छेदक निदान

5) व्याधिविनिश्चय

6) सम्प्राती -	नदोष्	दृष्य	अधिष्ठान	स्त्रोतस	रोगमार्ग
7) शमन परिक्षण -	नाडी	मल	मुत्रा	जिह्वा	
	शब्द		दृक		आकृती

८) उद्वर्तनविधी

1. अभ्यंग
2. उद्वर्तन
3. स्वेदन

दिवस	सम्यकलक्षण	प्रतिकूलवेदना
	कफहरण मेदप्रविलयन अंगलाघव	दाह शोफ अंगमर्द
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
चिकित्सा		

पश्चातकर्म

पथ्य आहार विहार

विद्यार्थी सही

शिक्षक स्वाक्षरी

लघु परिक्षण पत्रक

अभ्यंग

केंद्रीयक्र. बाह्यरुग्णक्र. आंतररुग्णक्र. दिनांक

नाव

पत्ता

कक्षक्र.

खाटक्र.

निदानप्रकृति

1. अभ्यंगप्रकार
2. अभ्यंगद्रव्य
3. अभ्यंगकाल
4. व्याधिलक्षण

रुग्ण इतिहास

परिक्षणे

सामान्यपरिक्षण

व्याधिविनिश्चय

अभ्यंगविधी

सम्यकलक्षण- वातानुलोमन श्रमहर। शूलशमन अंगलाघव

उपद्रव- ज्वर / अंगमर्द / शोथ / रोगवृद्धि

उपद्रव चिकित्सा

पथ्य

अपथ्य

विद्यार्थी स्वाक्षरी

शिक्षक स्वाक्षरी